

HELENA KLIMUSOVÁ – IVA BUREŠOVÁ – MOJMÍR SVOBODA

K MOŽNOSTEM VYUŽITÍ OBJEKTIVNÍCH TESTŮ OSOBNOSTI

Souhrn: V naší přehledové studii se budeme zabývat diagnostickým potenciálem i některými psychometrickými vlastnostmi objektivních testů osobnosti, které se v současné době nachází na okraji zájmu psychologického výzkumu i běžné psychologické praxe. V příspěvku se zmíníme také o probíhající psychometrické studii vybraných objektivních testů osobnosti.

Klíčová slova: osobnost, psychodiagnostika, objektivní testy osobnosti, Zrcadlové kreslení

Úvodní slovo

Přestože je současný psychologický výzkum osobnosti charakterizován mj. i kladením stále většího důrazu na zvyšování objektivnosti měření a následné interpretace jeho výsledků, zůstávají objektivní testy osobnosti na okraji jeho zájmu i běžné psychologické praxe, přestože v tomto kontextu nepochybně disponují značným potenciálem.

Objektivní testy osobnosti jsou konstruovány jako specifické metody zkoumání osobnostních charakteristik jedince, kdy je vyšetřovaná osoba vystavena úkolu nebo situaci, při jejímž řešení se v jejím chování projeví její osobnostní rysy (Svoboda, 1999). Tímto způsobem mohou být v psychologické praxi i výzkumu využívány jak výkonové testy, jejichž výsledky jsou hodnoceny a interpretovány vzhledem k osobnosti (např. Stroopův Color-Word-Test, Test Benderové, Porteusovy labyrinty), tak i speciálně vytvořené metody, mezi něž se řadí např. testy kognitivních stylů, či vytrvalosti apod. Z psychodiagnostického i výzkumného hlediska je hodnocen jako velmi významný potenciál objektivních metod konstruovaných k měření adaptability (jedná se např. o test Zrcadlové kreslení, které splňuje všechna kritéria kladená na objektivní testy osobnosti a má mnohostranné využití nejen ve výzkumu, ale především v běžné psychologické praxi).

V naší přehledové studii se budeme zabývat diagnostickým potenciálem i některými psychometrickými vlastnostmi objektivních testů osobnosti, o nichž lze v naší i zahraniční odborné literatuře nalézt jen poměrně řídká sdělení (např. Cohen a Swedlik, 1999, Vasey, Lonigan, 2000, Goldberger et al, 2006).

I. Objektivní testy osobnosti

V oblasti zkoumání duševna zřejmě nebudeme nikdy schopni dosáhnout takové úrovně objektivnosti, jež by byla srovnatelná s objektivností typickou pro oblast přírodních a technických věd. V tomto kontextu však právě výše uvedené metody zkoumání osobnosti disponují nesporným potenciálem. Jejich užití nabízí řadu nepopíratelných výhod, přičemž se jedná zejména o velmi nízkou možnost záměrného zkreslení výsledků ze strany vyšetřované osoby. Získané výsledky jsou ve vysoké míře nezávislé na osobách, které je analyzují, či vyhodnocují – nabízejí tedy především vysokou míru spolehlivosti. Nevýhodou těchto metod je pak „zúžený úhel pohledu“, poněvadž většinou postihují jen určitý rys osobnosti a tudíž neposkytují tak komplexní pohled na osobnost, jako např. některé projektivní nebo dotazníkové metody.

Objektivní testy osobnosti jsou konstruovány jako specifické metody zkoumání osobnostních charakteristik jedince, kdy je vyšetřovaná osoba vystavena úkolu nebo situaci, při jejímž řešení se v jejím chování projeví její osobnostní rysy (Svoboda, 1999). Tímto způsobem mohou být využívány např. výkonové testy, kterým se tyto metody v jistém smyslu blíží – jsou však orientovány na zkoumání osobnostních vlastností a jejich výsledky jsou hodnoceny a interpretovány vzhledem k osobnosti. Jedná se nejčastěji o tzv. „performanční zkoušky“, v nichž jsou jejich výsledky interpretovány právě výhradně vzhledem k osobnosti a nikoliv vzhledem k úrovni výkonu (viz Test Benderové, Porteusovy labyrinty, či percepční testy).

Objektivními testy osobnosti mohou být rovněž speciálně vytvořené metody, cíleně konstruované k diagnostikování konkrétních rysů osobnosti, mezi které se řadí např. testy kognitivních stylů (viz Test nalézání známých obrázků TE-NA-ZO Müllnera a spol.). Dále to jsou metody zaměřené na zjišťování percepční zátěže, eventuálně odolnosti vůči psychické zátěži (Stroopův Color-Word-Test), testy aspirační úrovně, či testy vytrvalosti, kam spadají např. fingované zkoušky schopností. Jako velmi přínosné se jeví rovněž Witkinovy testy zjišťující míru „závislosti na poli“ (EFT – Embedded – Figures Test). Z psychodiagnostického i výzkumného hlediska je hodnocen jako velmi významný potenciál objektivních metod konstruovaných k měření adaptability (jedná se např. o test Zrcadlové kreslení, které splňuje všechna kritéria kladená na objektivní testy osobnosti a má mnohostranné využití nejen ve výzkumu, ale především v běžné psychologické praxi nejčastěji v oblasti klinické psychologie – respektive psychopatologie, pedagogické, poradenské a pracovní psychologie).

K objektivním osobnostním metodám bývají v odborné literatuře (Cohen, Swerdlik, 1999) řazeny i tzv. testy mravního citění, které jsou konstruovány tak, aby objektivně zjišťovaly etické citění zkoumaných osob. Zpravidla mívají formu zkoušek „miniaturních situací“, ve kterých je zkoumaným osobám poskytnuta možnost podvádět („Prokukovací zkouška“ Schürerova) nebo nejednat čestně. Poměrně známou metodou je dvojí hodnocení testu (Svoboda, 2001), kdy je subjekt vyšetřen dvěma paralelními verzemi téže metody, přičemž jednu verzi si

opravuje sám a druhou opravuje examinátor. Srovnáním výsledků je pak zjišťována míra poctivosti zkoumané osoby.

Termín objektivní testy je některými autory považován za nešťastně zvolený a zavádějící. V anglicky psané literatuře je výraz „objective personality tests“ často používán poněkud paradoxně pro sebesposuzovací metody, např. MMPI. Výraz objektivní se zde vztahuje k nízké možnosti zkreslení při skórování odpovědí probanda, nikoli k objektivitě výsledných skóřů vzhledem k měřenému konstrukt. Českému termínu objektivní testy osobnosti odpovídá např. situational performance measures of personality (např. Cohen a Swerdlik, 1999) nebo performance-based measures (v poslední době se ale objevují snahy (např. Kubiszyn et al., 2000) vyhradit tento termín pro projektivní testy osobnosti – na základě toho, že proband i v tomto případě podává „výkon“, např. vytvoření příběhu v TAT či identifikaci obrazce v ROR). Objektivní testy osobnosti, tak jak je chápeme v tomto příspěvku, jsou konstruovány jako specifické metody zkoumání osobnostních charakteristik jedince, kdy je vyšetřovaná osoba vystavena úkolu nebo situaci, při jejímž řešení se v jejím chování projeví její osobnostní rysy (Svoboda, 1999).

II. Stručný historický exkurz

Termín objektivní testy je často spojován se jménem Raymonda Cattella. Objektivní testy osobnosti vymezil jako metody, které je možno objektivně skórovat a u kterých proband není schopen určit, co je testem měřeno (Cattell, 1948; Cattell, 1957, cit. podle Kline, 1993). Jak uvádí Kline (1993), prakticky jakýkoli objektivně hodnotitelný úkol by bylo možno využít jako objektivní test osobnosti, ale je třeba získat přesvědčivé důkazy o validitě takto konstruovaného nástroje a doložit jeho racionále. Cattell s Warburtonem (1967, cit. podle Kline, 1993) ve svém kompediu *Objektivní testy osobnosti a motivace* popsali několik set možných testů, které však většinou nebyly dále vyvíjeny a ověřovány. Mezi ně patřily např. nástroje na měření ukazatelů fyziologické či motorické povahy: rozšíření zornice při úleku (podnětem měl být zvuk výstřelu z pistole); tzv. fidgetometer (do češtiny by se dal název přeložit např. jako neklidometr nebo měřič neposednosti) – židle s čidli zachycujícími pohyby, kterých si subjekt většinou ani není vědom; nebo známý tapping test. Jiné navrhované testy vycházely z dotazníkových metod, kde by ovšem nebyl hodnocen obsah odpovědí respondenta, ale např. tendence odpovídat souhlasně nebo se vyhýbat extrémním odpovědím. Pouze několik z těchto metod bylo skutečně vydáno jako test, k nejznámějším patří Objective Analytic Test Battery (Cattell, Schuerger, 1978, cit. podle Proyer a Häusler, 2007), měřící deset osobnostních rysů. Validita OATB však byla zpochybňována – spíše než s dotazníkovými osobnostními metodami korelovala s testy schopností (Kline, Cooper, 1983).

III. Objektivní testy osobnosti v psychologickém výzkumu a praxi

Z výsledků studie Aplikovaná psychodiagnostika v České republice (Svoboda et al., 2004), která monitorovala současný stav rozšíření a používání psychodiagnostických metod v naší republice vyplývá, že využívání objektivních testů osobnosti jako běžných diagnostických nástrojů není příliš rozšířené. Jejich užití českými psychology v praxi se omezuje výhradně na specifickou diagnostiku vybraných vlastností osobnosti, přičemž je využíván nejčastěji Stroopův test, který se vyskytuje výhradně v diagnostických bateriích klinických psychologů, jimiž je tato metoda oceňována zejména pro své kvalitní normy a standardizaci. Ostatní objektivní testy osobnosti jsou využívány velmi sporadicky zejména k výzkumným účelům.

V zahraničních výzkumných studiích zaujímají objektivní testy osobnosti již od svého vzniku podstatně významnější pozici. Využívány jsou zejména v neuropsychologické diagnostice, v klinické praxi, v pedagogické, poradenské a pracovní psychologii při výběru zaměstnanců (např. metoda Cornell Word Form je koncipována pro rozlišování nehodových a non-nehodových osobností v armádě, zaměstnání i klinice podle Svoboda, 2001).

Řada výzkumných studií publikovaných v zahraničí (např. Rapport, Chung, Shore, Denney, Isaacs, 2000 aj.) se zabývá oblastí zvládnutí zátěžových situací. Objektivní testy osobnosti (nejčastěji Stroopův Color – Word – Test CWT a Zrcadlové kreslení) jsou zde využívány se záměrem získat poznatky o vybraných osobnostních rysech a chování vyšetřovaného jedince v uměle navozených stresových situacích. Zátěž bývá nejčastěji navozena obtížností úkolu, přítomností rušivých podnětů, či extrémně krátkým časem k realizaci zadaného úkolu, což skýtá možnost zjišťování objektivní úrovně odolnosti vůči psychické zátěži, poněvadž za těchto podmínek se chování zkoumaných osob oprostuje od forem získaných výchovou a společenskou žádoucností (přestávají reagovat desiderabilně) a jedinec odhaluje dosud skrývané rysy (Svoboda, 1999). Obdobným principem jsou k výzkumným účelům v široké míře užívány i testy vytrvalosti, které zjišťují, po jak dlouhou dobu vydrží subjekt pracovat v obtížných podmínkách nebo řešit velmi komplikované, či zcela nemožné problémy. Výsledky probandů získané z přesných záznamů o způsobech a časových údajích jejich manipulace nejčastěji s velmi obtížnými hlavolamy, konstruovanými nejčastěji na percepčním, motorickém, numerickém, nebo verbálním principu jsou dávány do souvislosti se schopností jedince potýkat se s životními problémy. Poměrně velkou oblibu výzkumných pracovníků si v tomto kontextu získaly i fingované zkoušky schopností (Cohen, Swerdlik, 1999), v nichž není v centru pozornosti výkon jedince při plnění zadaného úkolu, ale způsob, jakým se proband vyrovnává se svým úspěchem nebo neúspěchem v dané zkoušce.

V novějších zahraničních výzkumných studiích je využití objektivních testů osobnosti poměrně časté. Kromě výše uvedených „klasických metod“ objektivní diagnostiky osobnosti jsou poměrně hojně využívány různé speciálně konstruované přístrojové techniky. Velmi časté je např. užití Defence-Mechanism-Test,

který je založen na kombinaci Stroopova efektu a TAT (Ekehammar, Zuber, 1999, Sundbom, Kullgren, 1992, aj.), či variantní kombinace stávajících objektivních metod osobnosti s nově konstruovanými metodami, cílenými na postihování parciálních osobnostních rysů (Klinger, Renner, 2000, Frick, Loney, 2000 aj).

Řada psychodiagnostických metod, konstruovaných původně k účelům objektivní diagnostiky osobnosti, je v současném psychologickém výzkumu rovněž velmi často využívána ke zjišťování úrovně výkonu probandů v percepčně-motorických a kognitivních úlohách. V tomto kontextu patří k nejvyužívanějším metodám Zrcadlové kreslení, které může být (stejně jako Stroopův W-C-T) administrováno i počítačovou formou, což výrazně usnadňuje zpracování i interpretaci získaných dat. Tímto způsobem je k porovnávání efektivity různých metod učení využil R. M. Allen (2002), J.E. Moore (1937) se zabýval efektem studia umění na výkon v Zrcadlovém kreslení, skupina gerontologů K.M. Kennedy, K.M. Rodrigue a N. Raz (2007) zkoumala vliv přibývajících věku na výkon a učení v percepčně-motorických a kognitivních úlohách a současně schopnost udržet dlouhodobý priming. Stejná skupina autorů se zabývala i stárnutím a longitudinální změnou v získávání percepčně-motorických dovedností u zdravých dospělých (2005), zatímco např. specifickým konfliktem vizuálních a proprioceptivních signálů z paže v Zrcadlovém kreslení se ve své studii zabývali R.C. Miall a J. Cole (2007).

Mezi oblasti, v nichž lze očekávat rozvoj užívání a konstrukce nových objektivních testů osobnosti patří zejména neuropsychologická diagnostika, klinická psychologie – respektive psychopatologie, pedagogická, poradenská a pracovní psychologie.

V současné době probíhá na Psychologickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně snímání dat v pilotní studii grantového projektu Možnosti objektivních testů osobnosti (Projekt GA406/07/1343), jehož cílem je prozkoumat diagnostické možnosti vybraných objektivních testů osobnosti, zaměřených zejména na zjišťování adaptability. V rámci výzkumné studie bude probíhat ověření psychometrických vlastností těchto metod (konstruktové validity, reliability) a komparací s dotazníkovými nástroji bude provedena analýza jejich využitelnosti v psychologické praxi. Metody budou ověřovány na vzorku studentů VŠ, při analýze dat bude uplatněn multitrait-multimethod přístup (MTMM).

Závěrem

Vzhledem ke skutečnosti, že významným trendem v současné psychodiagnostice je nepochybně prudký rozvoj počítačové administrace diagnostických metod (Svoboda et al, 2004), lze předpokládat i akceleraci vývoje, tvorby a rozšiřování řady nových diagnostických nástrojů. Tento vývoj pravděpodobně umožní i podstatně významnější rozšíření používání objektivních testů osobnosti jak v psychologickém výzkumu, tak i v běžné psychologické praxi, neboť jejich

užití nabízí řadu nepopíratelných výhod – jedná se zejména o nízkou možnost záměrného zkreslení výsledků ze strany vyšetřované osoby, a tedy vysokou míru spolehlivosti. V tomto kontextu předjímá rovněž Bahbouh (2002) a s ním i řada dalších autorů, že se „v blízké budoucnosti bude stále více využívat specifických počítačových možností týkajících se prezentace podnětů, snímání reakcí a adaptivnosti diagnostických postupů“...a dále “lze očekávat, že vývoj bude pokračovat i v diagnostice fyziologické, takže se objeví systémy, které budou objektivně fyziologická a psychologická data propojovat“, což je terén pro rozvoj objektivních testů osobnosti více než příznivý.

Literatura:

- Allen, R.M. (2002). Factors in Mirror Drawing. *The Journal of Educational Psychology*, 12, 216–226.
- Bahbouh, R. (2002). Teorie osobnosti. In Höschl, C., Libiger, J., Švestka, J.: *Psychiatrie*. Praha: Tigis, 187–191.
- Cattell, R.B. (1948). Primary personality factors in the realm of objective tests. *Journal of Personality*, 16, 459–487.
- Cattell, R.B. (1957). *Personality and motivation structure and measurement*. New York: World Book.
- Cattell, R.B., Schuerger, J.M. (1978). *Personality theory in action: Handbook for the O-A (Objective-Analytic) Test Kit*. Champaign: University of Illinois Press.
- Cattell, R.B., Warburton, F.W. (1967). *Objective personality and motivation tests: A theoretical introduction and practical compendium*. Champaign: University of Illinois Press.
- Cohen, J.R., Swerdlik, M.E. (1999). *Psychological assessment and testing* (4th ed.). Mountain View, CA: Mayfield.
- Ekehammar, B., Zuber, I. (1999). In defence of the criticism of the Defence Mechanism Test (DMT): A reply to Kragh (1998). *Scandinavian Journal of Psychology*, 40, 85–87.
- Frick, P., Loney, B. (2000). The Use of Laboratory and Performance-Based Measures in the Assessment of Children and Adolescents with Conduct Disorders. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 540–554.
- Kennedy, K.M, Rodrigue, K.M., Raz, N. (2005). Aging and Longitudinal Change in Perceptual Motor-Skill Acquisition in Healthy Adults. *The Journals of Gerontology*, 60, 174–181.
- Kennedy, K.M, Rodrigue, K.M., Raz, N (2007). Fragmented Pictures Revisited: Long Term Changes in Repetition Priming, Relation to Skill Learning, and the Role of Cognitive Resources. *Gerontology* 53, 148–158.
- Kline, P. (1993). *Personality: The psychometric view*. London: Routledge.
- Kline, P., Cooper, C. (1984). A construct validation of the Objective-Analytic Test. Battery (OATB). *Personality and Individual Differences*, 5, 323–337.
- Klinger, L. G., Renner, P. (2000). Performance-Based Measures in Autism: Implications for Diagnosis, Early detection and Identification of Cognitive profiles. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 479–492.
- Kondáš, O. (1992). *Psychodiagnostika dospělých*. Martin: Osveta.
- Miall, R.C., Cole, J. (2007). Evidence for stronger visuo-motor than visuo-proprioceptive conflict during mirror drawing performed by a deafferented subject and control subject. *Experimental Brain Research*, 176, 432–439.
- Moore, J. E. (1937). The effect of art training on mirror drawing, *Journal of Experimental Psychology*, 21, 570–578.

- Ozer, D.J., Reise, S.P. (1994). Personality Assessment. *Annual Review of Psychology*, 45, 357–388.
- Proyer, R.T., Hausler, J. (2007). Assessing behavior in standardized settings: The role of objective personality tests. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 7, 537–546.
- Psychodiagnostické sešity 1/2002 (příloha časopisu Psychologie Dnes): *Jaké trendy v oblasti psychodiagnostiky čeká v 21. století největší rozmach?* Anketa.
- Rappport, M., Chung, K-M., Shore, G., Denney, C. B., Isaacs, P. (2000). Upgrading the Science and Technology of Assessment and Diagnosis: Laboratory and Clinic-Based Assessment of Children with ADHD. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 555–568.
- Sundbom, E., Kullgren, G. (1992). Multivariate modelling and the Defence Mechanism Test: a comparative study of defensive structures in borderline, other personality disorders and schizophrenic disorder. *Acta psychiatrica Scandinavica*, 86, 379–385.
- Svoboda, M. (1999). *Psychologická diagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Svoboda, M., Krejčířová, D., Vágnerová, M. (ed). (2001). *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*. Praha: Portál.
- Svoboda, M., Řehan, V., Vtípil, Z. et al (2004). *Aplikovaná psychodiagnostika v České republice*. Brno: MSD, s.r.o. Brno.

POSSIBILITIES OF PERFORMANCE-BASED PERSONALITY MEASURES

The aim of our paper is to provide an overview of research and assessment potentials of performance-based personality measures, which are not at the centre of interest in psychological research and practice. The psychometric study of selected performance-based personality measures will be mentioned in the paper.

Key words: personality, assessment, performance-based measures, mirror drawing

